ISSN 1392-6373
SVEIKATOS MOKSLAI
2012, Volume 22, Number 2, p. 12-19

SEKSUALINIAI NUSIKALTIMAI PRIEŠ VAIKUS IR PAAUGLIUS LIETUVOJE

VIDA KILIKEVIČIENĖ, IEVA VILTRAKYTĖ
Valstybinės teismo psichiatrijos tarnybos prie Sveikatos apsaugos ministerijos Vaikų ir paauglių teismo psichiatrijos skyrius, Vilniaus universiteto Medicinos fakultetas

Raktažodžiai: *vaikai, paaugliai, vaikų ir paauglių teismo psichiatrija, seksualiniai nusikaltimai prieš vaikus, seksualinė prievarta, , seksualinių nusikaltimų prieš vaikus rizikos veiksniai, seksualinis vaikų išnaudojimas, seksualinis smurtas prieš vaikus, vaikų ir paauglių psichikos sutrikimai, vaikų potrauminio streso sutrikimas, vaikų adaptacijos sutrikimai.*

Santrauka

Šiame darbe siekiama išskirti veiksnius, darančius įtaką seksualiniams nusikaltimams prieš vaikus, paauglius Lietuvoje; išsiaiškinti, kokiu būdu dažniausiai yra atskleidžiami (atsiskleidžia) seksualiniai nusikaltimai prieš vaikus; analizuoti seksualinių nusikaltimų prieš vaikus pobūdį, dažnį, kokio amžiaus vaikų grupėse, kokio pobūdžio seksualiniai nusikaltimai vyrauja; kokia dalis vaikų, patekusių teismo psichiatrijos psichologijos ekspertizei papasakoja / nepapasakoja apie patirtą prievartą, kitą seksualinį išnaudojimą; kaip jie apie tai kalba; kaip vaikai supranta tokio pobūdžio patirtą išnaudojimą; kokia dalis išnaudotų vaikų sulaukia palaikymo iš artimiausių žmonių aplinkos.

Darbe analizuojama, ar yra ryšys tarp vaiko psichinių ypatumų ir patiriamos seksualinės prievartos; nagrinėtas ryšys tarp vaikų ir jų artimiausios, socialinės aplinkos ir padaromų seksualinių nusikaltimų prieš juos.

Analizuojama, kokie psichikos sutrikimai dažniausiai pasitaikė vaikams ir paaugliams, kurie tapo nukentėjusiaisiais nuo seksualinio smurto. Vertinama, kaip dažnai po patirtos seksualinės prievartos vaikams, paaugliams išsivysto laikini psichikos sutrikimai – potrauminio streso sutrikimas, kiti adaptacijos sutrikimai, emocijų, elgesio, nuotaikos (depresinis, fobinis, nerimo, socialinis nerimo ir kt.) sutrikimai. Pažymėtina, kad nagrinėjant vaikų ir paauglių psichikos ypatumus buvo konstatuotas labai svarbus seksualinių nusikaltimų prieš vaikus rizikos veiksnys - protinis atsilikimas. Šio darbo metu nustatyta, kad net penktadalis vaikų, turinčių protinį atsilikimą, Lietuvoje patiria seksualinę prievartą. Tyrimo metu gauti duomenys rodo, kad Lietuvoje vyrauja seksualiniai nusikaltimai prieš vaikus jam artimoje, pažįstamojoje aplinkoje, šeimoje. Taip pat nereti seksualinio išnaudojimo atvejai vaikų globos namuose, kitose ugdymo institucijose, globėjo namuose. Nustatyta vyraujanti prievartos rūšis prieš vaikus – invazinė prievarta: oralinė, vaginalinė, analinė invazija (įsiskverbimas), o tik po to seka neinvazinė prievarta – tvirkinamieji veiksmai.

Darbe pastebimi sunkumai atliekant teismo psichiatrijos psichologijos ekspertizes vaikams, patyrusiems minėto pobūdžio nusikaltimus prieš juos bei sunkumai teismo posėdžiuose, kuomet nagrinėjami seksualiniai nusikaltimai, atlikti prieš vaikus.

Šiame darbe analizuojami 2009 metų antrą pusmetį, 2010 metais bei 2011 metų pirmą pusmetį įvykdyti seksualiniai nusikaltimai prieš vaikus, kuriems minėtu laikotarpiu buvo atliktos teismo psichiatrijos psichologijos ekspertizės, t.y. apžvelgiamas paskutiniųjų 2 metų laikotarpis. Visos šios ekspertizės buvo atliktos vaikų ir paauglių teismo psichiatrijos skyriuje, Valstybinėje teismo psichiatrijos tarnyboje (VTPT).

Manoma, kad šiuo metu daugiausia duomenų apie seksualinę prievartą prieš vaikus, paauglius turima būtent šiame – Vaikų ir paauglių teismo psichiatrijos skyriuje, kitiems Lietuvoje patiriamos vaikų prievartos mastai nėra taip plačiai žinomi.

ĮVADAS

Pagal Lietuvoje galiojančią Jungtinių Tautų (JT) Vaiko teisių konvenciją, vaikas yra asmuo iki 18 metų. Todėl ir šiame darbe vaikų skirstymas į vaikus, paauglius yra tik sąlyginis.

Pirmi rimtesni darbai, tiriantys seksualinius nusikaltimus prieš vaikus Lietuvoje, buvo atlikti ir plačiau pradėta pripažinti šią problemą nuo 1995m. Bet šių tyrimų rezultatai anaiptol nebuvo džiuginantys. Iškilo klausimas: ar tikrai gali būti tokie dideli skaičiai seksualinių nusikaltimų prieš vaikus Lietuvoje? Vėliau apklausų, darbų, tiriančių seksualinius nusikaltimus prieš vaikus, buvo atlikta ir daugiau.

Adresas susirašinėti: Vida Kilikevičienė, el. p. vkilikeviciene@gmail.com

2004m. Lietuvoje buvo atliktas tyrimas „Paauglių požiūris į seksualumą ir seksualinę prievartą“, šio tyrimo užsakovas buvo Respublikinės universitetinės ligoninės Vaikų raidos centras. Šio tyrimo išvados parodė: 31 proc. respondentų atsakė, jog iki 18 metų amžiaus jie yra patyrę seksualinę prievartą; 21 proc. nepilnamečių patyrė prievartą iki 15 metų amžiaus; 1,9 proc. tai patyrė iki 6 metų amžiaus; 4,5 proc. atvejų, kad prievartautojas buvo šeimos narys ar giminaitis. Šiame tyrime dalyvavo 3136 Lietuvos moksleiviai – daugiausia aštuoniolikmečiai, apklausa buvo anoniminė, klausimai buvo orientuoti į laikotarpį iki 18 metų, naudotas vieningas Norvegijos instituto NOVA parengtas klausimynas.

Šiame darbe atskleidžiami mūsų tyrimo seksualinių nusikaltimų prieš vaikus dvejų paskutiniųjų metų duomenys, kurie kartais papildo, patvirtina ankstesniųjų kitų tyrimų duomenis, o kartais šio tyrimo duomenys, prielaidos ir išvados yra gana netikėti. Tikimės, kad šio darbo metu nustatytus duomenis, gautus analizuojant vaikų ambulatorinių teismo psichiatrijos psichologijos ekspertizių medžiagas, bus galima naudoti, analizuoti toliau atliekant seksualinių nusikaltimų prieš vaikus Lietuvoje tyrimus.

Darbo tikslas: 1. Nustatyti, ar seksualinės prievartos atvejai prieš vaikus Lietuvoje pasitaiko dažnai (retai), jei taip – nuo kokių asmenų, kokiomis aplinkybėmis, kokia seksualinė prievarta pasireiškia dažniausiai. 2. Nustatyti, ar vaikams, patyrusiems seksualinę prievartą, atsirado vienokių ar kitokių psichikos pakitimų, siekiančių arba ne psichikos sutrikimo laipsnį (nustatyta ar ne jiems psichiatrinė diagnozė). 3. Analizuoti, nuo ko priklauso, ar po/dėl įvykio atsiras psichikos sutrikimai nukentėjusiam nuo seksualinės prievartos vaikui. 4. Analizuoti, kokie psichikos sutrikimai vaikams, paaugliams po patirto seksualinio smurto išsivysto dažniausiai. 5. Nustatyti, ar vaikas patirs dažniau (rečiau) seksualinį išnaudojimą, jei jis turi protinę negalią. 6. Ar paskutiniaisiais (dvejais) metais vaikų seksualinio išnaudojimo atvejais Lietuvoje užvesta daugiau ar mažiau baudžiamųjų bylų – ir ką tai reiškia.

TYRIMO MEDŽIAGA IR METODAI

Darbe remiamasi ekspertizių, atliktų VTPT vaikų ir paauglių teismo psichiatrijos skyriuje, medžiaga, gautais duomenimis.

Tyrimo objektu pasirinktos visos ekspertizės, atliktos nukentėjusiems nuo seksualinės prievartos vaikams bei paaugliams nuo 2009 metų antro pusmečio iki 2011 metų pirmo pusmečio pabaigos (Iki 2009 metų antro pusmečio pradžios minėtos ekspertizės vaikams ir paaugliams buvo atliekamos įvairiuose Lietuvos teismo psichiatrijos skyriuose, todėl tokio pobūdžio tyrimai buvo sunkiai galimi. Nuo 2009 metų antro pusmečio atsidarė naujas skyrius Lietuvoje – vaikų ir paauglių teismo psichiatrijos skyrius Valstybinėje teismo psichiatrijos tarnyboje).

Tyrimo metodas – reikiamų duomenų gavimas iš ekspertizių medžiagos, atliekant gautos medžiagos nozologinę, statistinę bei kt. analizes.

Tiriamieji – vaikai, paaugliai nukentėję nuo seksualinio smurto.

2009 metų antrą pusmetį vaikams, nukentėjusiems nuo seksualinio smurto, vaikų ir paauglių teismo psichiatrijos skyriuje buvo atliktos tokio pobūdžio 42 ekspertizės ir jos sudarė 48 proc. visų šio laikotarpio ekspertizių (iš viso per tą laikotarpį vaikams buvo atliktos 86 ekspertizės). 2010 metais tokių ekspertizių buvo 150 (iš viso vaikams buvo atliktos 234 ekspertizės) ir jos sudarė 64 procentus visų atliktų ekspertizių vaikams.

2011 metų pirmą pusmetį vaikams buvo atlikta tokio pobūdžio 60 ekspertizių ir jos sudarė 41,5 proc. visų ekspertizių (iš viso per tą laikotarpį vaikams buvo atlikta 121 ekspertizė).

Ekspertizių dėl seksualinio smurto prieš vaikus santykinis kiekis 2009 metų antrą pusmetį ir 2011metų pirmą pusmetį buvo panašus. Pakylėjimas stebėtas 2010 metais, kuomet atliktos teismo psichiatrijos psichologijos ekspertizės seksualinį smurtą patyrusiems vaikams sudarė net 64 procentus visų ambulatorinių kompleksinių teismo psichiatrijos psichologijos ekspertizių, atliktų vaikams, paaugliams.

REZULTATAI IR JŲ APTARIMAS

Darbo rezultatams, išvadoms bei prielaidoms gauti detaliai buvo analizuojama 150 ekspertizių, kurios buvo atliktos vaikams, nukentėjusiems nuo seksualinio smurto, ir jos sudarė 64 procentus visų atliktų vaikams ekspertizių 2010 metais. Iš nukentėjusiųjų vaikų 73 procentus sudarė mergaitės ir 27 procentus berniukai.

Šio tyrimo metu nustatyta, kad seksualinę prievartą patiria įvairaus amžiaus vaikai:

- Jauniausi nuo seksualinio smurto nukentėję buvo keturi vos 3 – 4 metų sulaukę vaikai;
- Vaikai nuo 3 iki 7 metų sudarė 17 procentų visų nukentėjusiųjų;
- Vaikai nuo 7 iki 11 metų sudarė 35 procentus visų nukentėjusiųjų;
- Vaikai nuo 12 iki 14 metų sudarė 28 procentus visų nukentėjusiųjų;
- Paaugliai nuo 15 iki 18 metų sudarė 20 procentų visų nukentėjusiųjų.

Išskirtos pagrindinės seksualinės prievartos rūšys:

- Invazinė (vaginalinė, analinė, oralinė) prievarta – ją patyrė 77 procentai nukentėjusiųjų;

• Neinvazinė prievarta: glostymas, lietimas, glamonėjimas, grabaliojimas, vertimas liesti kito žmogaus lytinius organus ir kt. – ją patyrė 23 procentai nukentėjusiųjų vaikų.

Nustatytas vaikų ir paauglių patirtos seksualinės prievartos dažnis:

• 39 procentai nukentėjusiųjų vaikų seksualinę prievartą patyrė vieną kartą;

• 27 procentai – daugiau negu vieną kartą (2, 3 kartus);

• 34 procentai nukentėjusiųjų vaikų seksualinį smurtą ir prievartą patirdavo periodiškai, nuolat, vidutiniškai apie 18 mėnesių (17,5 mėn.).

Šio darbo metu nustatyti vaiko raidos, asmenybės, lyties, aplinkos veiksniai, turintys reikšmės vaiko seksualinei prievartai: socioekonominė šeimos padėtis: nustatyta, jog dažniau seksualinio išnaudojimo faktai išaiškinami žemesnio socioekonominio sluoksnio šeimose. Tai matome 1 paveiksle. Minėtu laikotarpiu tirti nukentėjusieji buvo iš šeimų, kurių socioekonominis sluoksnis 57 proc. atvejų buvo žemesnis nei vidutinis, 30 proc. – vidutinis, 13 proc. – geras. Lytis: nustatyta, jog mergaitės seksualinę prievartą patiria beveik 3 kartus dažniau nei berniukai (73 procentus nukentėjusiųjų sudarė mergaitės ir 27 procentus berniukai) (2 paveikslas). Amžius: tyrimo rezultatai parodė, kad dažniausiai seksualinę prievartą patiria 9-15 metų vaikai (3 paveikslas). Vaiko protinis atsilikimas: šio tyrimo duomenys parodė, kad net ketvirtadalis vaikų, patyrusių seksualinę prievartą, išnaudojimą (arba 25 procentai visų nukentėjusiųjų) turėjo protinį atsilikimą. Emocinis apleistumas: nustatyta, jog seksualinę prievartą dažniau patiria vaikai žemai save vertinantys, turintys bendravimo sunkumų. Be to, turėjo reikšmės: tėvų nebuvimas šeimose; patėvių buvimas šeimose; alkoholio vartojimas šeimoje; vaiko gyvenamoji aplinka - vaiko gyvenimas globos įstaigoje ir pan. Nustatyta, jog visi šie veiksniai yra svarbūs rizikos faktoriai vaikams patirti seksualinį išnaudojimą.

Patirtos seksualinės prievartos pasekmės vaikui iš tiesų gali skirtis ir dažnai skiriasi, atsižvelgiant į tai, ar prievartautojas yra šeimos narys, globėjas ar nepažįstamas žmogus. Vaikui, patiriančiam seksualinę prievartą iš artimo žmogaus, psichologinis poveikis yra stipresnis, pasekmės sunkesnės, sunkiai koreguojamos. Pažeminimas, patiriamas iš vaikui artimo ir jo mylimo žmogaus, yra itin sunkus. Prievarta patiriama vaikų iš savo tėvo, patėvio, globėjo dažniausiai yra ilgai trunkanti: nuo kelių savaičių, kelių mėnesių iki metų metus. Jei vaiko patiriama prievarta iš šeimos nario, jis dažniausiai palaikymo nesulaukia. Prievarta iš nepažįstamų žmonių dažniau yra vienkartinis reiškinys. Jeigu prievarta patiriama iš nepažįstamų žmonių, vaikas dažniausiai gauna emocinį palaikymą iš šeimos (4).

Tyrimo metu nustatyta, kad asmenys, iš kurių buvo patirta seksualinė prievarta, yra patys įvairiausi: nuo šeimos narių iki svetimų, nepažįstamų, anksčiau nematytų žmonių. Jų pasiskirstymas parodytas 4 paveiksle.

Mūsų tyrimo duomenys patvirtina, kad seksualinę prievartą vaikai dažniausiai patiria iš šeimos nario ar jam pažįstamo žmogaus. Šio tyrimo duomenimis, 84 procentai vaikų, patyrusių seksualinę prievartą, ją patiria iš jam pažįstamų

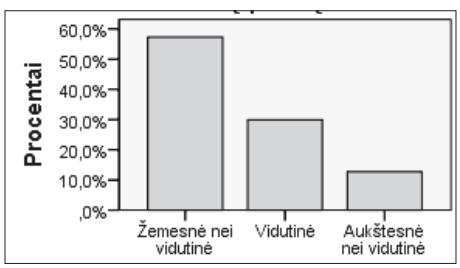

1 paveikslas. Nukentėjusiųjų pasiskirstymas pagal socialinę padėtį

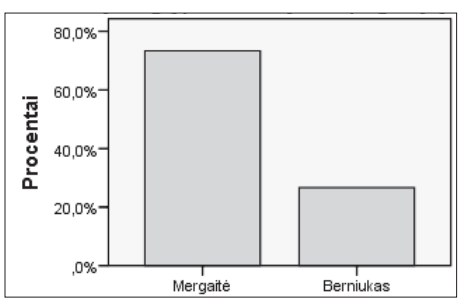

2 paveikslas. Nukentėjusiųjų pasiskirstymas pagal lytį

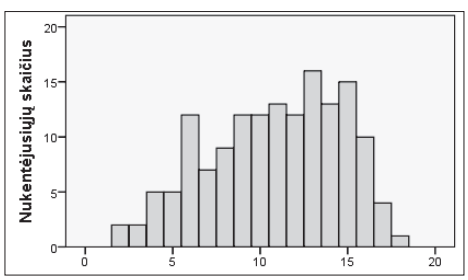

3 paveikslas. Nukentėjusiųjų pasiskirstymas pagal amžių

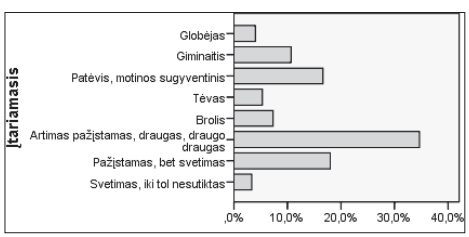

4 paveikslas. Asmenys, įvykdę seksualinę prievartą

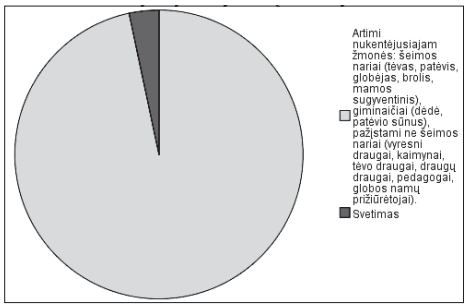

5 paveikslas. Nukentėjusiojo santykis su įtariamuoju

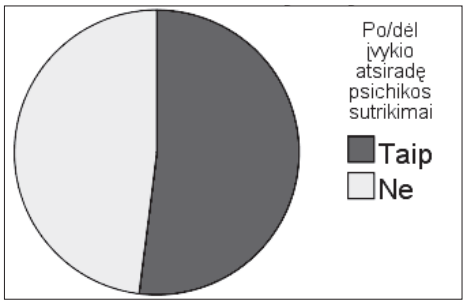

6 paveikslas. Po / dėl įvykių atsiradę psichikos sutrikimai nukentėjusiajam

žmonių. Daugiausia iš šeimos narių – tėvo, patėvio, globėjo, brolio, mamos sugyventinio, giminaičių: dėdės, patėvio sūnaus ir kt. Pažįstami ne šeimos nariai dažniausiai būna vyresni draugai, kaimynai, tėvo draugai, draugų draugai, pedagogai, globos namų prižiūrėtojai ir kt. Nukentėjusiojo santykį su įtariamuoju matome 5 paveiksle.

Šio darbo metu nustatyta prievartavusių asmenų amžiaus grupė, prievartautojų lytis:

- Bendraamžiai nepilnamečiai –2 procentai;
- Vyresni nepilnamečiai – 30 procentų;
- Suaugusieji – 68 procentai.
- Visus nusikaltimus atliko vyriškos lyties atstovai, išskyrus 2 atvejus, kuomet grupei vaikinų prievartaujant merginą dalyvavo vyresnė už nukentėjusiąją nepilnametė mergina.

Nustatyta, kur vykdavo prievarta:

- Nukentėjusiojo gyvenamojoje vietoje – 44 proc. atvejų (iš jų – globos namuose – 3 proc., pas globėją – 4 proc.);
- Įtariamųjų namuose – 29 proc.;
- Miške, gamtoje, mašinoje – 16proc.;
- Kitos vietos – laiptinė, sandėlys, negyvenamas namas, mašina, bendrabutis ir kt. –11 proc.

Nustatyta, jog apsvaigę nuo alkoholio įvykio metu buvo 23 proc. įtariamųjų, 14 proc. aukų buvo apsvaigintos alkoholiu ir psichotropinėmis medžiagomis. Pastebėta, kad nukentėjusiųjų 36 proc. šeimose buvo piktnaudžiaujama alkoholiu.

Kiti gauti rezultatai apie nukentėjusiųjų šeimas bei gyvenimo sąlygas: 57 proc. nukentėjusiųjų tėvai buvo išsiskyrę, 31 proc. visai neaugino biologinis tėvas, 6 proc. – neaugino biologinė motina; patėvių buvimas nukentėjusiojo vaiko šeimoje – 20 proc.; dar prieš įvykį buvo apribotos 11 proc. motinų ir 7 proc. tėvų teisės; po įvykio apribotos tėvystės teisės dar 4 procentams motinų ir 3 procentams tėvų. Globos namuose iki įvykio gyveno 10 procentų nukentėjusiųjų, pas globėjus 11 proc., internatinėse mokyklose – 4 proc. Po traumuojančių įvykių (patirto seksualinio išnaudojimo) į globos namus pateko 13 proc. vaikų, pas globėjus – 3 proc. Šio tyrimo rezultatai parodė, kad 41 proc. seksualiai išnaudotų vaikų yra iš daugiavaikių šeimų.

Analizuojant rezultatus, gautas seksualinio smurto pasiskirstymas prieš vaikus pagal apskritis Lietuvoje. Daugiausia - 25% visų smurto atvejų užfiksuota Kauno apskrityje. Vertinant tiriamojo amžiaus vaikų skaičiaus pasiskirstymą mūsų šalyje gauta, kad didžiausi smurto prieš vaikus rizikos veiksniai yra Šiaulių apskrityje – 10% šalies vaikų tenka 20% smurto atvejų (10% ir 20%). Antroje vietoje yra Kauno apskritis (20% ir 25%), trečioje - Panevėžio apskritis (7% ir 10%), toliau - Utenos apskritis (4% ir 5%). Kitose apskrityse santykinis smurto atvejų skaičius panašus: Tauragės - 4% ir 3%, Vilniaus - 28% ir 22% Telšių - 5% ir 4% Alytaus - 5% ir 3%, Marijampolės - 5% ir 3%. Santykinai mažiausiai smurto prieš vaikus atvejų tirtu laikotarpiu buvo Klaipėdos apskrityje – 12% šalies vaikų tenka 5% atvejų.

Šio tyrimo rezultatai parodė, jog visiems vaikams, paaugliams, patyrusiems seksualinę prievartą, atsirado vienokių ar kitokių psichikos pakitimų, siekiančių arba ne psichikos sutrikimo laipsnį (tai matyti iš jų psichikos būsenos įvertinimų ekspertizių atlikimo metu; vaikams nustatyta psichiatrinė diagnozė arba ne).

52 procentams vaikų, patyrusių seksualinę prievartą, nustatyti sudėtingi psichikos sutrikimai: potrauminio streso sutrikimas, adaptacijos sutrikimai su nerimu, fobijomis, susirūpinimu, depresiška nuotaika (ar šių reakcijų deriniu), nesugebėjimu susitvarkyti su esama situacija, dalyvauti kasdieninėje veikloje; emocijų, elgesio pakitimais.

Vadinasi, 52 procentams vaikų, patyrusių seksualinę prievartą, sunkumai bei sudėtingos pasekmės gali tapti sunkiai koreguojamomis, gydomomis, lydėti juos ilgą laikotarpį ar net visą gyvenimą (9). Kitiems gi vaikams sutrikimai gali išryškėti, sustiprėti ir vėliau (dėl amžiaus, asmenybės ypatumų), kai jie ims geriau suprasti su jais atliktų prievartinių seksualinių veiksmų nusikalstamą reikšmę, žalą jų asmenybei, psichoseksualinei jų raidai (16).

Šio tyrimo rezultatai: potrauminio streso sutrikimas ir adaptacijos sutrikimai ekspertizių metu nustatyti 24 pro-

centams vaikų (net praėjus tam tikram laiko tarpui nuo įvykio: vidutiniškai nuo kelių savaičių iki keliolikos mėnesių). Iš visų nukentėjusiųjų emocijų, nuotaikos (depresinis, fobinis, nerimo, socialinis nerimo ir kt.) sutrikimai nustatyti 28 proc.; elgesio – 14 proc. Po/dėl įvykių atsiradę nukentėjusiesiems psichikos sutrikimai pavaizduoti 6 paveiksle.

Šio darbo metu gauta, jog po įvykio – patirto seksualinio smurto – išsivystys nukentėjusiajam vaikui ar paaugliui elgesio sutrikimai ar ne, priklauso nuo to, ar seksualinės prievartos metu kartu jo atžvilgiu buvo naudotas fizinis smurtas. Tai patvirtina darbe gautas rodiklių skirtumo statistinis patikimumas $p < 0,05$. Šio tyrimo metu buvo nustatyta, jog fizinis smurtas nukentėjusiųjų nuo seksualinės prievartos asmenų atžvilgiu buvo naudotas 33 procentais atvejų. Taip pat šio tyrimo rezultatai rodo, kad 20 procentų visų atvejų sudaro grupinė prievarta.

Ar po/dėl įvykio atsiras psichikos sutrikimai nukentėjusiam asmeniui priklauso ir nuo jo amžiaus įvykio metu bei jo pažintinių funkcijų. Šio darbo metu nustatyta koreliacija tarp nukentėjusiųjų amžiaus grupių ir potrauminio streso sutrikimo atsiradimo – kuo vyresnis nepilnametis nukentėjusysis, tuo didesnė šio minėto sunkaus psichikos sutrikimo išsivystymo tikimybė (tai rodo patikimumo indeksas $p<0,01$); kuo aukštesnis intelekto lygmuo, tuo taip pat didesnė tikimybė, kad išsivystys nukentėjusiajam potrauminio streso sutrikimas ($p<0,01$).

Šio darbo metu taip pat nustatyta, jog didelę grupę nukentėjusiųjų nuo seksualinio smurto, išnaudojimo sudaro asmenys, kuriems diagnozuotas protinis atsilikimas: lengvas - 22 proc. atvejų visų nukentėjusiųjų, vidutinis - 3 proc. atvejų.

Tai rodo, kad vaikai, nepilnamečiai, turintys protinę negalią, sudaro 25 procentus arba ketvirtadalį visų nukentėjusiųjų nuo seksualinio smurto vaikų.

Seksualinė prievarta yra pati sunkiausia prievartos rūšis prieš vaikus, turinti skaudžiausius padarinius visai vaiko raidai (16). Todėl labai svarbu laiku įtarti, kad vaikas patiria seksualinę prievartą, suteikti jam tinkamą pagalbą (6). Ambulatorinės kompleksinės teismo psichiatrijos psichologijos ekspertizės metu įvertinama, kokio pobūdžio pagalbą turėtų gauti vaikas, patyręs seksualinę prievartą. Dažnai vaikams po atliktos AKTPP ekspertizės rekomenduojama ūmi specialistų komandos intervencija, t.y. jam rekomenduojamas gydymas vaikų ir paauglių krizių intervencijos skyriuje Vaiko raidos centre.

Mūsų tyrimo rezultatai parodė, kad seksualinė prievarta Lietuvoje prieš vaikus nėra retas reiškinys. Ar galima manyti, kad paskutinieji keli metai Lietuvoje yra seksualinio nusikalstamumo ir kitokio smurto prieš vaikus protrūkio metai? Kyla abejonių, ar pastaruosius įvykius galima vadinti protrūkiu, kadangi 69 proc. vaikų, kuriems 2010 m. buvo atliktos AKTPP ekspertizės, baudžiamosiose bylose nagrinėjami įvykiai buvo – 2002 – 2009 m. laikotarpiu ir tik 31 proc. seksualinių nusikaltimų prieš vaikus, paauglius buvo įvykę 2010 m., t.y. tyrimo metais. Iš visų 2010 metais atliktų ekspertizių seksualiai išnaudotiems vaikams, 46 procentuose baudžiamųjų bylų buvo nurodyta, kad įvykiai vyko 2009 metais, 2008 metais – 12 procentų. Stebino tai, kad 2010 metais teko atlikti ekspertizes vaikams, kurie nukentėjo nuo seksualinio smurto: 2007 m. - 5 vaikai, 2006 m.- 2 vaikai, 2005 m. – 6 vaikai, 2004 m., 2003 m., 2002 m. – po vieną vaiką.

Taigi, galima teigti, kad smurtas, prievarta ir agresija visuomenėje atsirado ne dabar, ne šiandien. Lietuvių šeimose visad buvo daug smurto, bet oficialiai tai dažnai neigiama.

DISKUSIJA

Analizuojant, aptariant konkrečius seksualinės prievartos prieš vaikus faktinius duomenis, svarbu yra teisingai (vienodai) suprasti, kas tai yra seksualinė prievarta prieš vaikus (4, 11). Tai yra:

- Bet koks seksualinis kontaktas (gali būti su vaginaliniu, analiniu, oraliniu prasiskverbimu, arba kiti seksualiniai veiksmai) tarp suaugusiojo ir seksualiai nesubrendusio (tiek socialine, tiek fiziologine prasme) vaiko, suaugusiajam siekiant savo seksualinio pasitenkinimo;
- Bet koks seksualinis kontaktas su vaiku, naudojant jėgą, grasinimus, meluojant, jog vaiko dalyvavimas tame kontakte yra nekenksmingas;
- Šiam termino apibrėžimui nėra taikytinas vaiko sutikimo kriterijus, nes bet kuriuo atveju tokiam seksualiniam kontaktui vaikas negali duoti visaverčio sutikimo dėl jo psichosocialinio nesubrendimo;
- Seksualaus pobūdžio kalbos, nepadorių gestų demonstravimas;
- Lytinio organo demonstravimas vaikui, kartais tuo pat metu masturbuojantis;
- Vertimas arba siūlymas vaikui nusirenginėti ir/arba masturbuotis kito asmens akivaizdoje;
- Glostymas ir lietimas, turint seksualinio tikslo;
- Prašymas ar vertimas glostyti suaugusiojo lytinius organus, kūną, jį masturbuoti;
- Piršto ar daikto kišimas į vaiko makštį ar išangę;
- Liepimas bučiuoti, čiulpti ir suaugusiojo lytinius organus ar išangę (kunilingas, feliacija ir anilingas) (11, 14).

Taip pat vaikų seksualinei prievartai priskiriama:

- Vertimas filmuotis ar fotografuotis apsinuoginus;
- Atviras kalbėjimas apie seksą, norint šokiruoti vaiką arba sukelti jo/jos susidomėjimą;
- Vaiko lytinių organų lietimas, glostymas, dirginimas

ar vaiko vertimas liesti suaugusiojo ar kito bendraamžio lytinius organus;

• Vaiko įtraukimas į prostituciją ar išnaudojimas pornografijos tikslais;

• Kito asmens prievartavimas vaiko akyse;

• Lytinio akto demonstravimas vaikui;

• Leidimas ar skatinimas žiūrėti sekso filmus, pornografinius žurnalus.

Galima išskirti atskirą seksualinės prievartos, išnaudojimo rūšį - paslėptą seksualinę vaikų prievartą. Tai sunkiai paaiškinamos situacijos, tačiau visa tai yra prievarta:

• Tėvas "atsitiktinai" įeina į vonią tuo metu, kai maudosi jo duktė;

• Kartais vienas iš tėvų skatina vaiką (ypač priešingos lyties) miegoti vienoje lovoje su juo;

• Yra moterų, kurios žaismingai liečia savo sūnaus varpą;

• Tėvų, kurie "juokais" perbraukia ranka per augančios dukters krūtis (4,12).

Svarbu suprasti seksualinių nusikaltimų prieš vaikus priežastis. Prievartos priežastimi gali būti tam tikra aplinka (pvz., socialinė). Žema socialinė padėtis, skurdas taip pat kartais tampa terpe vaikų seksualinei prievartai (3, 10).

Įtakos tam turi tėvų gyvenimo istorija, asmenybės tipas, jų socialinė ir kultūrinė gyvenimo aplinka. Smurtauja dažniausiai tie, kurie patys vaikystėje buvo skriaudžiami. Prievarta dažnai jiems tampa būdu išreikšti savo jausmus. Tokiu būdu keršijama (paaiškinimas: "taip elgėsi su manimi vaikystėje, todėl ir aš taip darau")(1).

Prievartos gali griebtis sugniuždyti, netekę savigarbos asmenys, kurie, kankindami kitus, pasijunta esą galingi, turintys įtakos, reikšmingi (2).

Kartais vaikai tampa seksualinės prievartos aukomis vien dėl to, kad smurtautojas tiesiog nori išlieti savo pyktį, neviltį ar bejėgiškumą, atsiradusį visiškai dėl kitų priežasčių (5). Priežastis gali būti individo, įvykdžiusio šį nusikaltimą, psichikoje.

Atskira žmonių grupė turi seksualinių potraukių, impulsų sutrikimus (vadinamieji pedofilai), kurie jaučia potraukį lytiškai nesubrendusiam kūnui ir atlieka seksualinius nusikaltimus prieš vaikus. Šiuo atveju ekonominė padėtis didelės reikšmės neturi. Ir vien tik moraliniai bei teisiniai požiūriai šio reiškinio nepajėgūs sumažinti.

Nėra abejonių, kad seksualinių nusikaltimų prieš vaikus problema yra itin opi. Ji parodo žeminantį požiūrį į vaiką kaip į asmenybę, į vertybę (8). Kad galima elgtis prieš vaiką nusikalstamai – šis reiškinys parodo žmonių santykių sutrikimus – tas, kuris stipresnis, gali prievartauti, smurtauti prieš silpnesnį (1). Atskira Lietuvos respondentų grupė linkusi manyti, kad pagrindinis veiksnys, turintis įtakos seksualinės prievartos prieš vaikus plitimui, be sudėtingos ekonominės situacijos įtakos, yra susilpnėjusi moralinių vertybių sistema.

Seksualinei prievartai prieš vaikus įvykdyti svarbūs faktoriai:

• Faktoriai, sumažinantys vidinį slopinimą: prievartautojas pateisina tokį savo elgesį, menkai kontroliuoja savo impulsus;

• Faktoriai, sumažinantys išorinį slopinimą: seksualinės prievartos rizika šeimoje padidėja dėl šeimos narių socialinės ir psichologinės izoliacijos atsiradimo; tėvų fizinio ar psichologinio pranykimo (mirtis, skyrybos, susirgimas);

• Faktoriai, sumažinantys vaiko pasipriešinimą: vaiko emocinis nesaugumas, meilės, prisirišimo stoka, psichologinis apleistumas, galintis padaryti vaiką bejėgį atsispirti potencialaus skriaudiko dėmesiui ir prisirišimui;

• Seksualinės informacijos trūkumas;

• Pasitikėjimas ir pagarba skriaudikui, sumažinantis pasipriešinimą prievartai;

• Prievartautojo grasinimai (14, 15).

Galima išskirti šeimos, kurioje vaikas patiria seksualinę prievartą, bruožus. Nustatyti, kad seksualinė prievarta vyksta vaiko šeimoje, gana sudėtinga (7). Požymiai, kurie kartu su kitais leidžia įtarti vaiko šeimoje seksualinės prievartos galimybę:

• Tokia šeima dažnai būna uždara, vengianti socialinių kontaktų;

• Ribojami vaiko socialiniai kontaktai, stengiamasi, kad vaikas kuo mažiau kontaktuotų su kitais, nedalyvaujant tėvams;

• Vaikas, patiriantis prievartą, turi daug nevaikiškų pareigų ir atsakomybių;

• Vaikui neleidžiama eiti į svečius, pas draugus, mergaitei bendrauti su vaikinais;

• Vykti su vaikais į išvykas;

• Užkraunami papildomi namų ruošos darbai;

• Dažnai prievartą patiriantys vaikai šeimoje prievartautojo yra nemylimi, baudžiami dėl visiškai neaiškių priežasčių;

• Tarpusavio santykiai būna įtempti.

Pagrindiniai požymiai, pagal kurios galima įtarti, kad vaikas patyrė smurtą, seksualinę prievartą:

• Vaiko elgesio ir nuotaikos pokyčiai, vaiko šeimos funkcionavimo ypatumai ir paties vaiko pasakojimas apie patirtą prievartą;

• Vis dėlto svarbiausi požymiai yra paties vaiko žodžiai, pasakojimas ir jaučiami tam tikri jo išgyvenimai šio pasakojimo metu;

• Svarbiausia vaiko nežodinė išraiška, iš kurios galima spręsti apie patirtą seksualinę prievartą, yra elgesio ir emocijų pokyčiai (2, 16).

Vaiko, patyrusio seksualinę prievartą, pasakojimo būdas:

Vaikai, patyrę seksualinę prievartą, šias istorijas neretai papasakoja padrikai ir prieštaringai (dar dažniau nepapasakoja visai (9). Toks vaikų pasakojimo būdas kartais sumažina paties įvykio buvimo patikimumą bei leidžia suabejoti ekspertų išvadomis. Teisėjai nusikaltimui patvirtinti dažnai reikalauja detalaus vaiko pasakojimo. Tačiau seksualiai traumuoto vaiko trauminio įvykio istorija dažnai iškyla į paviršių ne kaip žodinis pasakojimas, o kaip klinikinis simptomas, tam tikras elgesio ar kt. sutrikimas (5).

Ar meluoja patyrę seksualinę prievartą vaikai? Vaikai patys retai meluoja ar sukuria pasakojimą apie patirtą seksualinę prievartą:

• Remiantis mūsų tyrimo duomenimis, iš visų vaikų pasakojimų apie patirtą seksualinę prievartą tik 3 procentai buvo melagingi.

• Ir jei vaikų pasakojimai yra melagingi, tai tokiu atveju jie būna vienaip ar kitaip paveikti suaugusiųjų, jų pasisakymų; dažnai šeimoje tuo metu vyksta arba jau yra įvykę tėvų skyrybos, tėvai negali susitarti, su kuo gyvens vaikas, vyksta kiti konfliktai.

• Tačiau jei vaikas tam tikru metu pasirenka melagingą pasakojimą apie patirtą seksualinę prievartą, pats faktas, kad vaikas pats melui pasirenka būtent tokią formą, leidžia įtarti, jog jis yra patyręs seksualinę prievartą kažkada anksčiau (6).

Tyrimų duomenys rodo, kad vaikai dažniausiai niekam nepasakoja apie patirtą seksualinę prievartą, jie yra linkę tai slėpti. Neretai praeina nemažas laiko tarpas, kol vaikas kam nors papasakoja apie patirtą prievartą, ir gana retai apie tai kam nors pasako iš karto po prievartos (4, 15).

Jeigu vaikas, išdrįsęs prabilti apie patirtą seksualinį išnaudojimą, pastebės, kad jo pasakojimas suaugusiajam kelia emocinį diskomfortą, jis tai gali suprasti, kad suaugęs juo netiki, kad jo pasakojimas jam yra nesvarbus (4, 14). Tada vaikas gali greitai pasukti savo pasakojimą kita linkme – pvz., pasakyti, kad "taip nebuvo", jis tai tik „susapnavo", ir toliau nebepasakos. Antrą kartą vaikui pabandyti apie tai papasakoti, arba jį išklausti, bus labai sunku (7).

IŠVADOS

1. Šio tyrimo metu nustatyta, kad visiems vaikams, patyrusiems seksualinį smurtą, prievartą, atsirado vienokių ar kitokių psichikos pakitimų (elgesio, emocijų, nuotaikos, nerimo, fobinių ir kt.), tiktai jie arba siekia, arba ne psichikos sutrikimo laipsnį (jiems nustatyta arba ne psichiatrinė diagnozė).

2. 52 procentams vaikų, patyrusių seksualinę prievartą, ambulatorinių teismo psichiatrijos psichologijos ekspertizių metu nustatyti sudėtingi psichikos sutrikimai: potrauminio streso sutrikimas, adaptacijos sutrikimai su nerimu, fobijomis, susirūpinimu, depresiška nuotaika (ar šių reakcijų deriniu), nesugebėjimu susitvarkyti su esama situacija, dalyvauti kasdieninėje veikloje; emocijų, elgesio pakitimais. Vadinasi, 52 procentams vaikų, patyrusių seksualinę prievartą, sunkumai bei sudėtingos pasekmės gali tapti sunkiai koreguojamomis, gydomomis, lydėti juos ilgą laikotarpį ar net visą gyvenimą. Kitiems gi vaikams sutrikimai gali išryškėti, sustiprėti ir vėliau (dėl amžiaus, asmenybės ypatumų), kai jie ims geriau suprasti su jais atliktų prievartinių seksualinių veiksmų nusikalstamą reikšmę, žalą jų asmenybei, psichoseksualinei jų raidai.

3. Ar po/dėl įvykio atsiras psichikos sutrikimai nukentėjusiam vaikui, paaugliui, priklauso ir nuo jo amžiaus įvykio metu bei jo pažintinių funkcijų. Šio darbo metu nustatyta koreliacija tarp nukentėjusiųjų amžiaus grupių ir potrauminio streso sutrikimo atsiradimo – kuo vyresnis nepilnametis nukentėjusysis, tuo didesnė šio minėto sunkaus psichikos sutrikimo išsivystymo tikimybė (patikimumo indeksas $p<0,01$); kuo aukštesnis intelekto lygmuo, tuo taip pat didesnė tikimybė, kad išsivystys nukentėjusiajam potrauminio streso sutrikimas (patikimumo indeksas $p<0,01$).

4. Ar po įvykio – patirto seksualinio smurto - išsivystys nukentėjusiajam asmeniui (vaikui, paaugliui) elgesio sutrikimai, priklauso ir nuo to, ar seksualinės prievartos metu kartu su šia prievarta jo atžvilgiu buvo naudotas fizinis smurtas. Tai patvirtina darbe gautas rodiklių skirtumo statistinis patikimumas ($p < 0,05$).

5. Nustatyta, jog seksualinės prievartos atvejai prieš vaikus Lietuvoje dažni vaikų šeimose, nuo jiems pačių artimiausių žmonių - patėvių, tėvų, brolių, giminaičių, gerai pažįstamų asmenų. Tokie atvejai dažniausiai būna užsitęsę, ilgai nutylėti ir neatskleisti. Šio tyrimo duomenimis, seksualiniai nusikaltimai prieš vaiką šeimoje sudarė 34 procentus visų nusikaltimų. Visai nepažįstami vaikų prievartautojai tesudarė tik 3 procentus visų įtariamųjų.

6. Itin pažeidžiama grupė yra vaikai, turintys protinę negalią. Jie sudaro 25 procentus arba ketvirtadalį visų nukentėjusiųjų nuo seksualinio išnaudojimo, prievartos vaikų.

7. Paskutiniaisiais metais Lietuvoje buvo užvesta daugiau baudžiamųjų bylų vaikų seksualinio išnaudojimo, smurto, prievartos atvejais – galima tikėtis, jog tai reiškia, kad padidėjo galimybės atskleisti tokius atvejus ir nubausti įtariamuosius.

Literatūra

1. Ar teisus stipresnis? Smurto prieš vaikus apžvalga Lietuvoje. Vilnius, 1999.

2. Beithman J, Zucker K, Hood J. A review on the long term effects of child sexual abuse. Child abuse and neglect. 1992; (16): 95 – 117.

3. Drazdauskienė R., Kilikevičienė V., Lesinskienė S. Blogo elgesio sindromas netinkamas psichinis ir fizinis elgesys su vaiku. Pediatrija, 2009; (3): 47 – 60.

4. Furniss T. Vadovėlis įvairių sričių specialistams apie vaikų seksualinį išnaudojimą. Darbo organizavimas, psichoterapija, teisinė apsauga ir priežiūra. Vaiko teisių informacijos centras, Vilnius, 2002.

5. Gilligan J. Smurto prevencija. Eugrimas. Vilnius, 2002.

6. Jones D. Management of the sexually abused child. Advances in Psychiatric Treatment. 1996; (20): 39-45.

7. Jusienė R., Kedavičienė D., Litvinskienė J.T. ir kt. Tu gali man padėti. Metodinės rekomendacijos specialistams, dirbantiems su prievartą patyrusiais vaikais. Lietuvos vaikų draugų asociacija. Vilnius, 2004.

8. Kilikevičienė V. Vaikų ir paauglių psichikos sutrikimų sąsaja su jų nusikalstamumu, baudžiamumu; adaptacinės galimybės. Sveikatos mokslai, 2010; (2): 3049 – 3056.

9. Mullen P.E., Martin J.L., Anderson J.C. Childhood sexual abuse and mental health in adult life. British Journal of Psychiatry. 1993; (163): 710- 730.

10. Nacionalinė smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2005-2007 metų programa. Valstybės žinios, 2005; (58): 2021.

11. Prakapas R., Norkevičius A., Mickevičius D. ir kt. Bendroji bazinio mokymo bei specializuotos tobulinimosi programos prieš vaikų komercinį išnaudojimą ir seksualinę prievartą. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. Vilnius, 2001.

12. Sruoga V., Jakubkaitė B. Emocinė, fizinė ir seksualinė prievarta prieš vaikus. Dizaino propaganda, 2002.

13. Statistinei duomenų analizei bei statistiniam patikimumui nustatyti naudota programa: IBM SPSS Statistics Data Editor.

14. Teorinė praktinė konferencija „Pagalba vaikui, nukentėjusiam nuo smurto“. Pranešimų medžiaga. Vilnius, 2005.

15. Vaikų fizinė ir seksualinė prievarta. Mokslinės praktinės konferencijos „Vaikų fizinė ir seksualinė prievarta“ pranešimų duomenys ir metodinės rekomendacijos. Vilnius, 2009.

16. Turk J, Graham P, Verhust F. Child and adolescent psychiatry, a development approach. Oxford university press, 2007.

SEXUAL CRIMES AGAINST CHILDREN AND ADOLESCENTS IN LITHUANIA

Vida Kilikevičienė, Ieva Viltrakytė

Summary

Key words: children, adolescents, children and adolescent forensic psychiatry, sexual crimes against children, risk factors of the sexual crimes against children, sexual coercion, sexual children abuse, sexual violence against children, children and adolescents psychic disorders after the experience of sexual violence: children post-traumatic stress disorder, children adaptation disorder.

This research is based on the material and data related to the expertise work implemented at the Children and Adolescents Psychiatry Unit of the State Forensic Psychiatry Service during two year period. It focuses on the complex forensic psychiatric-psychological expertises of children who were victims of the sexual crimes, and in particular on the expertises which were made in the period from the second half of 2009 till the first half of 2011.

All the expertise work was implemented at the Children and Adolescents Psychiatry Unit, and it might be assumed that the biggest part of data concerning the sexual violence against children and adolescents is collected namely in our unit. The other institutions, health care institutions have not such an access to the material which shows the scale of children and adolescents abuse in Lithuania.

In this research, it is attempted to focus on:

risk factors of the sexual crimes against children;

the ways in which children reveal the facts that the sexual crimes had been committed against them;

characteristic features of the sexual crimes against children and their amount, frequency, age groups in which they had been committed; analysis of the character of those crimes (invasive sexual actions, abuse actions);

what part of children who come for the psychiatric-psychological forensic expertise tell or not tell about the coercion or sexual abuse they had suffered; what concretely they tell; what part of children get support from the closest people and in their environment; if children are inclined to lie speaking about the sexual abuse they have experienced.

The purpose of this study was to find out if there exists any relation between child's psychic characteristics his/her nearest and social environment, and sexual crimes committed against him/her. In this particular paper, it is analyzed what disorders were dominant in the group of children and adolescents who became the victims of sexual violence. One of the aims was to evaluate the frequency of appearance of the adaptation disorders and post-traumatic stress disorder after children had experienced the sexual violence. The data that we got might be compared to the data got in the other research work on children sexual coercion (for example, the study of Child Development Centre, 2004).

There might be presented some reflections on research conclusions. Thus, it should be stressed that analyzing the psychic disorders and qualities of children and adolescents who became the victims of sexual violence, the mental retardation is a very important factor. In Lithuania, cases of sexual crime against children in their nearest environment and family are rather numerous, and they are not only typical for the care centres for children and special education institutions. In this study, it is identified that the dominant type of children and adolescents sexual abuse is an invasive sexual coercion (oral, vaginal, anal) and not invasive children and adolescents sexual abuse, molestation is on the second place. The data of the survey show that in some big cities of Lithuania, for example Klaipėda, preliminary investigations of this kind are unexpectedly rare.

In the paper, there is a special focus on difficulties which the specialists encounter making the expertises for children and adolescents who experienced the crimes of sexual character against them and in the court hearings for sexual crimes committed against children.

The attempt is made to conclude what are the recent tendencies: if the number of sexual crimes against children and adolescents has been growing in Lithuania, and if the investigation of such crimes became better in the sense that preliminary investigations are made more often, more such cases reach the court, they are tried more suitably, and the guilty person punished.

Correspondence to: vkilikeviciene@gmail.com

Gauta 2011-11-29